

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XIX

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК

XIX

Београд, 2014.

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА – БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИШ

СРПСКИ ЈЕЗИК XIX
2014.

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

проф. др Милорад Дешић (Београд), проф. др Милан Драгичевић (Бања Лука),
проф. др Ценка Иванова (Велико Търново),
проф. др Милош Ковачевић (Крагујевац), prof. dr Pavel Krejčí (Brno),
проф. др Радмило Маројевић (Београд), проф. др Валерий Михайлович Мокиенко
(Санкт-Петербург), проф. др Мирослав Николић (Београд), проф. др Бранислав Остојић (Никшић),
prof. dr Mihai Radan (Temişoara), проф. др Радоје Симић, председник Одбора (Београд),
проф. др Љилана Суботић (Нови Сад), проф. др Ольга Ивановна Трофимкина (Санкт-Петербург),
проф. др Божо Ђорић (Београд)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
проф. др Радоје Симић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ
Др Михаило Шћепановић

ТЕХНИЧКО УРЕЂЕЊЕ
Милан Крсмановић

ПРЕВОДИ РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК
Сергеј Мацура

РЕЦЕНЗЕНТИ
проф. др Милош Ковачевић, проф. др Божо Ђорић, проф. др Радоје Симић,
проф. др Радмило Маројевић, проф. др Милорад Дешић, проф. др Првослав Радић,
др Смиљка Стојановић, др Стана Ристић, проф. др Срето Танасић, проф. др Веран Станојевић

САВЕТ
проф. др Срето Танасић (Београд–Ниш), проф. др Владислава Ружић (Нови Сад),
проф. др Милан Стакић (Београд)

Већина радова домаћих стручњака израђена је у оквиру научних пројеката које финансирају министарства Србије, Црне Горе и Републике Српске

Компјутерска припрема и штампа: „ЧИГОЈА ШТАМПА“

РЕЧИТЕ РЕЧИ ЈАСНЕ ВЛАЈИЋ ПОПОВИЋ

(Јасна Влајић Поповић, *Речите речи. Од земље до неба*,
Завод за уџбенике, Београд 2013, 250 стр.)

Прошле године Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ прославио је тридесети рођендан. Као један вид обележавања његовог плодног рада, поред главног издања, зборника радова *Ка изворима речи*¹, појавила се, у издању Завода за уџбенике, и књига *Речите речи. Од земље до неба* Јасне Влајић Поповић, научног саветника Института и сарадника овог одсека.

Оригинална како по садржају (избору грађе, методологији) тако и по стилу, форми и самој намени, књига представља добро укомпоновану хрестоматију изабраних текстова о пореклу неких речи српског језика које означавају основне појмове из света око нас а који су током 2005–2011. г. излазили у часопису *Политикин забавник*, у рубрици „Зашто се каже...?“.

Ауторка ове књиге је успела да у популарно рухо одене једну изузетно озбиљну и сложену материју као што је етимолошка и учини је разумљивом широкој читалачкој публици свих профила и образовних нивоа. И више од тога. Намењена првенствено „основцима добро припремљеним за малу матуру“ (како се наводи у *Уводу*), књига представља, колико нам је познато, у нашој средини прво дидактичко средство из области етимологије, лингвистичке гране којој још увек није довољно посвећена пажња у школској али и универзитетској пракси.

Сама анализа материје има мултидисциплинарни карактер. Приступ грађи је са аспеката: дериватологије, историје језика, упоредне граматике сло-

¹ *Ка изворима речи. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ*. Зборник радова, ур. Марта Бјелетић, Институт за српски језик САНУ, Београд 2013, 260+12 стр.

венских и индоевропских језика, семантике, дијалектологије, фразеологије, али и културологије и етнографије, што ово дело чини вишеструко корисном.

Књига се састоји од шест одељака. То су: *Предговор* (9–11), *Увод* (13–24), *Речите речи* (27–226) као средишњи део, *Појмовник* (226–233), *Литература* (235–237) и *Регистар* (239–250).

Њен уџбенички карактер је нарочито дошао до изражаја у одељцима *Увод* (са поглављима: *Етимологија*, *Језици: од прасловенског до српског*, *Типови страних речи*, *Извори грађе* и *Техничке напомене*) и *Појмовник*, у којима су представљени лингвистички појмови и термини из поменутих лингвистичких области а о којима се говори у њој. Притом, у поглављу *Етимологија* ауторка нас уводи у своју мајсторску радионицу у којој већ више од две деценије пре-дано ради на *Етимолошком речнику српског језика* – открива нам неке тајне његове израде.

Регистар разматраних и поменутих речи садржи, поред тридесет пет основних речи којима су посвећена поглавља у средишњем делу, и још скоро десет пута више њих – оне које припадају ужим или ширим породицама основних речи (нпр. *здање* под *зид*, *дворана* под *двор*, или глагол *отворити* и *затворити* у оквиру поглавља о *вратима*) као и неке друге које се са њима доводе у везу: синониме насловних речи (нпр. *ленгер* и *котва* у оквиру поглавља о *сидру*), изведенице тих синонима (нпр. *стеница* од *стена* у оквиру поглавља о *зиду*) и хомоними (нпр. антропоним *Сава* и хидроним *Сава* у поглављу о имену реке те глаголи *зрѐти* и *зрѐти* у поглављу о *прозору*). Нарочито значајан за дериватологију и лексикологију, регистар тиме не само што представља узбучени списак свих размотрених речи већ омогућава да се овај својеврстан културолошки појмовник чита и селективно.

Коришћена и препоручена литература на крају књиге представља списак основних уџбеника из историје српског језика и индоевропеистике као и неколико појединачних радова из области етимологије српског језика.

Садржај централног дела књиге, и сам насловљен *Речите речи*, подељен је на четири тематске групе, које садрже укупно тридесет пет поглавља. То су: *Земља* (26–107), *Кућа* (109–161), *Држава* (163–199) и *Црква* (201–226).

Одељак *Земља* обухвата речи: *земља*, *брдо*, *Авала*, *поље*, *море*, *река*, *Дунав*, *Сава*, *брод*, *сидро*, *пут*, *село*, *град*, *Београд* и *улица*, док одељак посвећен *кући* садржи следеће појмове: *темељ*, *зид*, *врата*, *прозор*, *кров*, *двор* и *двориште*, *бунар*, *башта* и *врт*. О држави се говори кроз појмове: *цар*, *краљ*, *закон*, *новац* и *порез*, а црква је представљена појмовима: *пон*, *манастир*, *монах* и *калуђер* и *пост*.

Док им обим варира у зависности од проблематике датих речи крећући се у оквиру од 5–8 страна, сами текстови имају мање-више исту композицију:

у заглављу је, као мото, наведена нека пословица, цитат из народне песме или занимљива етнографска забелешка у којој се помиње анализирана реч. На маргинама су, као путокази за лакше сналажење у праћењу анализе, наведене следеће „ознаке“: паралеле и праоблик, прва потврда, изведенице, развој значења, синоними, фразе и пословице. Делови суптилније анализе штампани су ситнијим слогом, чиме се читаоцима указује да се ради о стручнијим експертисима који се могу и прескочити, бар у првом читању.

Обично неком духовитом сентенцом, изразом који се може чути у свакодневном комуникацији, Јасна Влајић Поповић нам отвара врата чудесног света језика, историје и културе српског али и других словенских и индоевропских народа, кроз који нас води путем озбиљне и прецизне лингвистичке анализе освежене питким стилем (нпр.: „За именицу *морнар* многи би се кладили да је домаћа реч – и изгубили би“).

Реконструкција старијих облика на основу савремених потврда пружа увид у сложеност развоја прасловенског фонетског система, док тумачење постанка појединих речи представља опис неких фонетских процеса и других механизма настанка речи (нпр. облик *намастир* настао је метатезом и народном етимологијом – то је „објекат који служи *нама*, народу“).

Паралеле које се наводе припадају сродним језицима, првенствено словенским, а онда и другим, даљим индоевропским. Ауторка се притом управља основном интенцијом књиге – да буде разумљива широкој читалачкој публици, па ће тако пре навести немачку или енглеску него грчку или јерменску реч, чак и ако су ове друге формално ближе српској.

Праћење развоја значења дате речи од њене прве потврде до данас представља прави дијалекатски мозаик, у коме ћемо наћи нпр. да је именица *држава* у источној Србији до данас задржала своје изворно значење „сељачко имање, њива, посед“, док у Коначима *краљево дете* значи „незаконито дете“ (пошто се издржава о краљевом трошку). Видећемо да на Приморју, нарочито у дубровачком крају, *двор* значи исто што и „пучина, отворено море“, да у ваљевској Тамнави постоји стара реч *колодвор* у значењу „ограђени простор у сеоском дворишту“, док у Црној Гори *бунар* значи и „земља којом се огрне стабљика кукуруза“, а затим и „гомила (уопште), велика количина нечега“.

Овај поступак често подразумева навођење семантичких паралела – примера једнаког развоја значења до ког је дошло код неког познатијег синонима дате речи (тако се нпр. *надвор* пореди са *напоље*, прилог *брдо* са *горе* итд.).

У творбеном опису наведене су само основне изведенице – у циљу илустрације разноврсности инвентара али и документовања неког старијег значења које основна реч више нема (нпр. *стеница* „инсекат који живи на зиду“ према основној именици *стена*, која не значи више „зид“ итд.).

Посебну драж има навођење примера употребе дате речи, а то су, поред фразеологизама и пословица, и етнографски записи и историјски извори. Пружајући драгоцену помоћ у тумачењу постанка дате речи, ови осврти на шири контекст, на ситуацију у којој се поједино значење развило, чине књигу правом културноисторијском ризницом српског и других народа, у којој ћемо наћи нпр. да су у античко доба хидроними били мушког рода (у складу са античким, многобожачким представама по којима су речна божанства, због снаге водене стихије, била мушког рода), док су код Словена хидроними женског рода (јер су код њих *вода* и *река* именице женског рода), па је тако од *Savus* настала *Сава*. Пратећи Дунав на његовом путу од извора до ушћа следимо и историјат назива те реке кроз простор и време. Од неких културолошких „тајних веза“ на европском тлу наћи ћемо тројство: *Београд – Беч – Земун*. Наиме, немачко име аустријске престонице *Wien* (старије *Wieden*, латинизовано као *Vienna*) потиче од келтског *Vindobona* што значи „бели град“. С друге стране, мађарска именица *bécs* „подрум“ (тј. ’просторија укопана у земљу’) првобитно је означавала „земљано утврђење“, што би одговарало топониму *Земун*. Кад смо већ код топонимије, наћи ћемо податак да се у основи имена кнежевине *Монако* и града *Минхена* налази реч *монах*. Видећемо у каквим су стамбеним просторима живели Стари Словени, док ће нам позајмљенице речи *зид* у несловенским језицима (албанско *zid*, румунско *zid*, *zidar*, *ziditor*, чак и глагол *a zidi* итд.) указати на престиж нашег средњовековног градитељства на Балкану. Уз лингвистичке податке сазнаћемо како се некада правио кров, подизала кућа или који су народни обичаји везани за бунар. На тај начин озбиљна истраживања попримила су дидактички карактер, веома често у доситејевском смислу – нпр. одељак о *земљи* завршава се пасусом: „Ако је човек старији, добро је да га похвале изразом *земља га држи*, а не да кажу да га *земља вуче*. Не ваља кад о некоме мисле да *лебди између неба и земље*, јер то значи да је неозбиљан, нити да *не би ни на земљу стао (да може)* – јер се тако описују горди, охоли људи“, док ћемо после истраживања о *путу* научити како: „није *унутно* да *неупућени* путник који *путује* *путем* скрене на *страну*тицу – чак и као му је то *уснут*, а камоли ако му је *спелута*, али свакако је боље да не бере *путину* или *трипутац* да се не би *пут* њега *упутила* каква *путњача* и ујела га – бар *једанпут*“.

За сваку похвалу је и техничка страна. Књига је веома лепо опремљена, прегледна, обогаћена духовитим илустрацијама и без штампарских грешака. Фонт је добар, читак, садржи и нестандартна слова из других језика, курзив се користи на уобичајени начин, а сви примери који се наводе штампани су нестандартно, типом *small caps*, да би били упадљиви.

Књигом *Речите речи. Од земље до неба* Јасне Влајић Поповић угледала је светло дана у српској научној средини популарна етимологија али и дидактика етимологије као лингвистичке гране занемарене у школској и универзитетској

пракси. Књигом, која представља корисно штиво за читаоце свих профила и узраста (ђаке, студенте, радознале лаике, интелектуалце), ова научница је показала како се озбиљне, стручне теме могу приказати на питак и свима разумљив начин. У предговору најављује да се убудуће могу очекивати и друге тематске целине. С нестрпљењем је држимо за реч.

Драгана Ратковић